

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 2. Протосоціологічні ідеї та соціальні факти часів Київської Русі

План

1. Протосоціологічні ідеї – важливий етап розвитку соціального знання.
2. Соціальні факти про витоки Київської Русі.
3. Соціальне знання Київської Русі.

Література:

1. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посібник / В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. К. : «Єдинорог», 1998. 624 с.
2. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
4. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія / За наук ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
5. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2009. 468 с.

1. Протосоціологічні ідеї – важливий етап розвитку соціального знання

Розвиток наукової, соціальної, політичної, філософської думки в Україні відбувався інакше, ніж у незалежних державах. Ігнорування цієї специфіки може привести до логічного нонсенсу, що Україна взагалі не мала своєї науки, культури (такі спроби вже мали місце). Насправді ж українці завжди мали свою культуру, потім науку, а різноманітні форми ідеології сягають далеко за межі ХУІІІ-ХІХ ст., коли власне наука завершує своє оформлення як соціальний інститут. Тому ці явища на українських землях не можна розглядати через звичайні критерії країн, де розвиток ідеологічних, наукових та інших знань відбувався у більш-менш однакових умовах незалежних держав і народів.

Не випадково вся соціально-дослідницька проблематика в Україні набагато більше «політизована» і пов'язана з ідеями державної, національної та культурної незалежності, тоді як для багатьох інших народів і країн вона не була такою гостро актуальною. Специфіка розвитку соціально-політичної, протосоціологічної та

соціологічної думки в Україні полягає в її зосередженні саме на цих питаннях, які є найбільш типовими і значущими для української громадянської свідомості.

Історія – неперервний процес, тому розглядаючи історію соціологічної думки в Україні, важливо відтворити її як цілісний, спадково-поступальний процес еволюції, вивчити внутрішню логіку й механізми цього процесу. Цілісна картина такої еволюції буде неможлива без виявлення першопочатків, «начал». У зв'язку з цим *предметом дослідження історії соціологічної думки в Україні* мають бути не лише *класичні праці* з чітко визначеним розумінням предмета й методів соціології, а й ті *соціальні проблеми*, постановка і вирішення яких у минулому торували шляхи до диференціації суспільствознавства та виділення особливої науки – соціології.

Тому термін «*соціологічна думка*» має два значення: *інституціональне*, коли об'єктом аналізу виступає система спеціалізованого знання – *соціологія* з її визначеним предметом, проблематикою та методами, і більш умовне – *конвенційне*, котре пов'язане з розвитком інтегрованого, недиференційованого на окремі наукові галузі знання в його синкретичній формі, з якого через сучасні критерії можна виокремити філософське, етичне, психологічне, соціологічне та інші елементи конкретного наукового знання.

Для виділення того специфічного знання, котре пов'язане з предметною сферою соціологічної науки, науковці вводять термін «протосоціологічне знання».

Протосоціологія (протосоціологічне знання) включає різноманітні форми й засоби, пізнання соціальних спільностей, їх взаємовідносини, цінності, системи норм і правил регулювання соціальних взаємин між різними групами населення та інші проблеми, відображені в здогадках, ідеях, гіпотезах, концепціях в синкретичному суспільствознавстві. Іншими словами, протосоціологія – це комплекс проблем, що входять в предметну сферу соціології з минулого наукового доробку, з якого ми виокремлюємо соціологічну чи близьку до неї проблематику, користуючись критеріями сучасної соціології. Таким чином, в історії соціології в цілому і української зокрема можна виділити два найзагальніші періоди її розвитку. Перший період – *протосоціологія* (прасоціологія, що передувала науковій), яка включає історичний час від виникнення елементів знання про людину, суспільство,

соціальні спільноти та системи регулюючих норм і відносин між ними. Цей період розпочинається з перших примітивних і навіть ненаукових уявлень про світ людини й триває до моменту появи соціології як самостійної науки. Другий період – це історія власне соціології як самостійної наукової дисципліни, котрий умовно називають періодом *академічної соціології*.

Протосоціологічний період розвитку соціологічної думки в Україні охоплює хронологічний проміжок від часів Київської Русі до середини XIX ст. Цей період має кілька етапів, що характеризуються певними якісними особливостями розвитку протосоціологічного знання під впливом економічних, соціальних, політичних, ідеологічних та парадигмальних факторів: 1) *протосоціологія епохи становлення, розвитку та розпаду Київської Русі* (праісторія, Київська держава, княжа доба, Литовсько-польський період, тобто з V ст. до кінця XV ст.); 2) *протосоціологічне знання козацької доби* (від початків козацтва до зруйнування Січі – кінець XV – третя чверть XVIII ст.); 3) *протосоціологія доби відродження України* (кінець XVIII–середина XIX ст.).

2. Соціальні факти про витоки Київської Русі

Історію соціологічної думки в Україні неможливо уявити без її прадавніх витоків. Історія України органічно поєднана з історією слов'ян, які проживали на її терені задовго до утворення могутньої держави – *Київської Русі*.

Слов'яни – автохтонне (корінне, аборигенне) населення Східної Європи. Протягом століть вони мирно колонізували землі в усіх напрямках від Карпат, Вісли та Прип'яті – своєї прабатьківщини. В стародавніх римських і арабських джерелах слов'ян називали *антами, венедами, склавами*. Вони утворювали могутню державу, яка, за різними даними, простягалась від Дону до Чорного моря і до Вісли та Одри.

Візантійський історик **Прокопій Кесарійський** у VI ст. описав життя слов'ян. Держава антів проіснувала з кінця IV до початку VII ст., з її загибеллю зникає назва «анти» й утверджується нова – слов'яни.

У VII-VIII ст. слов'янські племена досягли територій теперішньої України, Білорусі та Росії. Слов'янство на цих землях складалося з численних племен, відомості про які містить «*Повість временних літ*», – це *поляни, сіверяни, древляни*,

уличі, сіверці, тіверці, в'ятичі та ін. Найбільшим серед них було плем'я полян, що проживало на берегах Дніпра з центром у Києві. Вигідне географічне положення міста на межі лісової та степової зон, на перехресті торговельних шляхів – «із варяг у греки» до Візантії, *Залозного* (до Дону та Азовського моря), *Солоного* (до Криму) та інших регіонів – Західної Європи, Кавказу і т.д., багатство природних ресурсів, родючі ґрунти, – все це зумовило зростання могутності Києва – «матері городів руських» і перетворення Київської Русі в одну з наймогутніших держав того часу.

3. Соціальне знання Київської Русі

Своїми витокami українське соціальне знання сягає ще сивої давнини, часів *Давньоруської держави*, про що свідчать *пам'ятники літератури* та *усної народної творчості*, що дійшли до наших днів. Формування соціальної свідомості та соціологічної думки тих часів були нерозривно пов'язані з політичними і соціальними процесами, що проходили на терені сучасної України. Перші уявлення про суспільство в давніх українців формувалися у вигляді *міфів* і *героїчного епосу*. Зокрема до нас дійшло чимало фольклорних творів, побудованих ще на елементах *язичницької культури* і *язичницького світобачення*. Виявом же епосу були *історичні пісні, думи і билини*. Виникнення писемності дало значний імпульс у розвиток наукових уявлень, у тому числі й соціологічного змісту.

Київська Русь постала в результаті об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва. Після *хрещення Русі в 988 р.* у русичів посилювався інтерес до пізнання історичного розвитку та формування державності, усвідомлення місця і ролі людини в історичних процесах. Чимало соціологічних ідей знаходимо у *літописах* Київської Русі (XI-XIII ст.). Серед таких літописів можна назвати насамперед найбільший з них – «*Літопис за Іпатіївським списком*» або простіше «*Іпатіївський літопис*», що вівся понад два століття.

Сліди елементів соціологічної думки треба шукати у доробках найдавніших мислителів Русі, які прагнули осмислити функціонування суспільного життя в усіх його проявах. Київський митрополіт Іларіон в «*Слові про закон і благодать*» відкидає твердження про існування в світі того чи іншого вибраного богом народу, ідеї католицької та візантійської церкви про необхідність вселенської імперії та

церкви. Іларіон з гордістю відстоює ідею самостійності Русі, висловлює похвалу діянням великого князя **Володимира**, прославляє хрещення Русі. Соціологічні та суспільно-політичні ідеї мали місце в літописі *«Повість минулих літ»* (**Нестор Літописець**). Головна думка твору – єдність та незалежність Русі у боротьбі з численними ворогами.

Особливості громадсько-політичного устрою і соціального порядку Київської Русі найбільш досконало можна дослідити завдяки пам'ятці давньоруського правознавства – *«Руській Правді»*, остаточний текст якої був закріплений у часи князювання **Ярослава Мудрого** та його сина **Мстислава**. Важливе значення цього документу полягає і в тому, що чимало його положень знайшли продовження в законодавстві Литовсько-Руської держави, а також козацької республіки.

Цінним джерелом протосоціологічних ідей є відомий твір князя Київської Русі **Володимира Мономаха** *«Повчання дітям»* (XII ст.), в якому він закликав своїх синів-князів відстоювати правду і справедливість у відносинах зі своїми підлеглими та сусідами, долати ненависть один до одного заради єдності землі Руської.

З'являються у той час і перші літературні твори – *слова, повчання, патерики, проповіді*. Незважаючи на те, що вони передусім носили релігійний характер, і були дещо відірваними від реальності, усе ж ці твори містили певні відомості про соціальні відносини, побут та культуру того часу.

Ідея необхідності політичного об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби у Київській Русі обстоюється у відомому епічному творі «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.).